

GENÇ MÜTEFEKKİRLER DERGİSİ
JOURNAL OF YOUNG INTELLECTUALS

e-ISSN: 2718-000X

Yıl: 4, Cilt: 4, Sayı: 1

Haziran-2023

MAKALE BİLGİLERİ

Sühreverdi'nin İliyet Teorisi¹

Suhreverdi's Theory Of Causality

YAZAR

Veysi ABDULAZİZ

Doktora Öğrencisi, İnönü Üniv. Sosyal Bilimler Enst.

veysiabdulaziz@gmail.com

Orcid: 0000-0002-6136-1411

Yayın Bilgisi

Yayın Türü: Araştırma Makalesi

Makale Geliş Tarihi: 29.0.2023

Makale Kabul Tarihi: 11.06.2023

Sayfa Aralığı: 131-141

¹ Bu makale, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Bölümünde devam eden “Sühreverdi Felsefesinde Nefs ve İdrak” adlı doktora tezinden yararlanarak hazırlanmıştır.

ÖZET

İllyet kavramı, varlığın ontolojik alanla irtibatını sağlar ve felsefenin temel konuları arasında yer alır. Var olan şeyler arasındaki sebep-sebepli bağ, zorunlu-mümkün-mümteni çerçevesinde incelenir ve mevcudat arasında hiyerarşik bir düzenin olduğunu gösterir. Mevcut olan her şeyin, bir sebebin sonucunda varlığa geldiği görülmektedir. Varlığı bizzat kendisinden olan ve hiçbir şeye muhtaç olmayan Zorunlu Varlık, varlığı kendisinden olmayan ve sebeplere muhtaç olan her şey mümkün sınıfında değerlendirilmiştir. Burhanî felsefe tarzıyla “illiyet” kavramı neden-sonuç zinciri etrafında şekillenir. Sühreverdî'nin sezgisel üslupla ele aldığı görüşlerinde ise konu, metafizik alana taşınarak nedenlerin nedeninin Tanrı olduğu ve dolayısıyla Tanrı'nın zorunlu olduğu görülmektedir. Sühreverdî'nin “illiyet” düşüncesinde, mevcut âlemde var olan her şeyin varlığa gelmesinde bir illetinin mutlak var olması gerektiği, sebepsiz hiçbir şeyin vücuda gelmeyeceği görüşü öne çıkmaktadır. Çalışmamızda Antik dönemlerden itibaren filozofların üzerinde kafa yordukları “illiyet” teorisi Sühreverdî'nin bakış açısı ile ele alınmış filozofun “illiyet” görüşü incelenmiş ayrıca filozofların görüşlerine ve tartışmalara kısaca yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İllyet, Nefs, İdrak, İrade, Zorunlu, Mümkün, Hâdis.

ABSTRACT

The concept of causality provides the connection of existence with the ontological field and is among the main subjects of philosophy. When the causal link between existing things is analyzed within the framework of necessary-possible-possible, and shows that there is a hierarchical order among the existing. It is seen that everything that exists comes into existence as a result of a cause. Necessary existence, which has its own existence and does not need anything, everything that does not exist from itself and is in need of causes has been evaluated in the class of possible. In the style of Burhani's philosophy, the concept of causation is shaped around the chain of cause and effect. On the other hand, in Suhrawardi's intuitive views, the subject is moved to the metaphysical field, and it is seen that the cause of the causes is God, and therefore God is necessary. In Suhrawardi's idea of "causality", the view that everything that exists in the present world must have a cause for its coming into existence, and that nothing will come into existence without a reason comes to the fore. In our study, the theory of "causality", on which philosophers have been pondering since ancient times, has been dealt with from the point of view of Suhrawardi, the "causality" view of the philosopher has been examined, and the views and discussions of the philosophers have been briefly included.

Keywords: Causality, Psyche, Comprehension, Will, Necessary, Possible, Faithful, Created

GİRİŞ

İlliyet düşüncesi, İslam felsefesinde varlık çerçevesinde ele alınmıştır. Tüm mevcudatın kendileri haricinde var olanlarla tümel ya da tekil olarak bir etkileşim içinde olduğu ve bu etkileşimin bir sonuç doğuracağı tasavvur edilmiştir. Mevcut âlemde var olanlar arasındaki etkileşim ve sonuç olarak meydana gelen şeyler, filozofları illiyetin mahiyeti hakkında araştırma yapmaya yöneltmiştir. Ancak illiyet konusu sadece felsefenin değil, kelim ve tasavvuf alanında da bir problem olarak görülmüştür. Varlıkta her şeyin bir düzeninin olduğu ve meydana gelen her şeyin bir neden sonuç ilişkisinden vücuda geldiği konusu problemin ana düşüncesini teşkil etmektedir.

Varlık âleminde meydana gelen, bir anlamda oluş ve bozuluşa yönelik eylemlerin neden ve sonuç çerçevesinde ele alınması Antik dönemlerden İslam felsefesine kadar uzanan felsefi düşüncede araştırma konusu olmuştur. Neden, sebep gibi kelimelerle de ifade edilen “İlliyet” kavramı, Arapça “illet” kökünden türetilmiş (Timuçin: 2004, 369) olup çağdaş felsefedeki nedensellik kavramının karşılığıdır. “Klasik İslâm felsefesinde konu, illet (veya çoğulu **ilel**) ile onun eserini veya sonucunu ifade eden **ma‘lûl** kavramları etrafında incelenmiştir.” Ayrıca “İslâm felsefesinde kozmolojik ve epistemolojik bir doktrinin de ifadesi olan illiyet hem varlık kavramının ontolojik temellendirilişini sağlar hem de illiyetlerin bilgisine ulaşma çerçevesinde ilmî faaliyeti yönlendirir.” (Kutluer. 2000, 120-121) Bu tanımlara ek olarak illiyet kavramı, “...bütün mevcutlar arasında zorunlu bir illiyetlilik ilişkisi bulunduğu, bu ilişkinin aynı zamanda mevcutların hiyerarşik düzenini belirlediği anlamına da gelir.”(Türker: 2020, 83) Sühreverdî de illiyet kavramını verilen bu tanımlar doğrultusunda tasavvur etmiştir. Filozof illeti, bir şeyi gerekli yapan ve varlığıyla başka şeylerin varlıklarını gerekli kılan şeydir diye tanımlar. (Sühreverdî: 2017, 667)

“Sühreverdî’nin İlliyet Teorisi” başlığıyla ele alınan, “İlliyet ve İrade”, “Varlık ve İlliyet” alt başlıklarıyla sunulmaya çalışılan filozofun İsrâkî yöntemle ele aldığı konu hakkındaki düşünceleri bir makale sınırlılığında kısaca incelenmeye çalışılacaktır. Çalışmada metin içerisinde konunun akışına göre neden, sebep ve illiyet aynı anlamlarda kullanılmıştır.

1. İlliyet İrade İlişkisi

İnsanda veya doğada ortaya çıkan fiillerin sebepler aracılığıyla meydana geldiği söylenebilir. Sebeplerin ortaya çıkmasında iradenin de etkin olduğu görülmektedir. Ancak belirtmek gerekir ki eylemleri başlatan irade bir sebep olmadan ortaya çıkmaz. (Kâdî Abdülcebbâr: 2015, 165) İnsan mevzubahis olduğu zaman Sühreverdî’nin düşüncesinin de bu yönde olduğu görülmektedir. Filozofa göre illiyet tümüyle veya bir cüzüyle mevcut değilse, illiyetten kaynaklı irade de meydana gelmez. (Sühreverdî: 2017, 877) Bu düşünceden hareketle irade ile illiyet arasında ilişki olduğu söylenebilir. Bu bağlamda irade kavramının anlamına da bakmakta fayda var. İrade; belirli bir amaca ulaşmak için meydana gelen fiilin öznesi, özgür bir seçimle,

etkilenmeden karar verme ve verdiği bu kararı uygulama yetisi olarak tanımlanmıştır. Ortaya çıkan iş ve eylemlerde bağımsızlığın belirtisi olan irade kuvvesi, insana eylemlerini kontrol etme ve denetleme yetisi veren zihnin ya da nefsin önemli kuvvelerinden birisidir. Ayrıca akıl ile birlikte onu diğer canlılardan üstün bir konuma getiren temel bir özelliktir. (Vural: 2003, 224) İstemek veya dilemek manalarında da kullanılan irade kavramı, nefsin zihinde olmasını münasip gördüğü bir fiili veya ulaşmak istediği bir amacı yapma isteği veya amaçladığı fiile yönelmesidir. (Çağrııcı-Hökelekli: 2000, 380-384)

İnsan için düşünüldüğünde iradenin illiyetle olan bağlantısı olaya nefsi de dâhil etmektedir. Zira iradenin nefis ve nefsin idrak güçleriyle ilişkisi mevcuttur. İdrak oluşmadan nefsin irade etmesi düşünülemez. İrade de bir sebep sonucunda ortaya çıktığına göre; illiyet, irade ve idrak üçlüsünün bir araya gelmesi kaçınılmazdır. Bu görüşün Platon'da da olduğu görülmektedir. Filozofa göre bedeni etkileyen, iç ve dış idrak yetilerini kullanarak bir illiyet sonucunda idrak ve beraberinde irade eylemine neden olan nefstir. (Platon, 2001a, s. 50) Bu konu çerçevesinde arzu kuvvesinin de göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Zira irade edilen şey arzulanandır. Arzu ve irade kuvvelerini ilişkili şekilde ele alan Fârâbî, bu iki kuvvenin birbirine çok yakın olduğunu ifade eder. Filozof iradenin, arzu yetisinin haz alma gibi bir sebebin yararlı olduğuna inanarak elde etmek istediği veya zarar vereceğinden dolayı kaçınacağı fiillerle ortaya çıkacağını savunur. (Fârâbî: 1990, 44-48) İradenin arzuya meydana geldiğini savunan İbn Sînâ'ya göre ise "iradî hareket, arzusuz olmaz." (İbn Sînâ: 2005, 33) Bu düşüncelerden hareketle, irade gücünün ortaya çıkması için bir illiyetten kaynaklı arzunun oluşmasının ardından irade edilen şeye doğru harekete geçildiği, dolayısıyla illet ile iradenin ilişkili olduğu söylenebilir. (İbn Sînâ: Tarih.Yok, 229-243) Ancak illiyetin ortaya çıkmasında her ne kadar idrak kuvveleri ve irade gibi etkenler rol alsın da konu bu kuvveleri aşan bir boyuttadır. Zira İlliyet, duyularla tam olarak idrak edilemeyen mevcudatın varlığa gelmesinin gereğidir. (Türker: 2020, 164)

2. Varlık ve İlliyet

Varlık âlemi sadece insanın üzerinde yaşadığı yeryüzü değildir. Kadim dönemlerden itibaren gökyüzü ve gökyüzündeki yıldızlar, gezegenler insanda merak uyandırmıştır. Bu merakın felsefi geleneklerde de var olduğunu görmekteyiz. Zira Antik dönem filozoflarından İslam filozoflarına varıncaya kadar, kahir ekseriyetle gökyüzündeki cisimler felek olarak adlandırılmış ve bir nevi onların da nefis ve irade sahibi canlı oldukları tasavvur edilmiştir. Bu düşünce Antik Yunan düşüncesinde yeryüzü ve gökyüzü ayrımını belirtmek için Ay üstü ve Ay altı şeklinde tanımlanmıştır. Bu kadim düşüncenin İslam filozoflarında da olduğu görülmektedir. Sühreverdî'nin düşüncesinde de illiyet sadece insanın içinde olduğu Ay altı âlemde değil gökyüzündeki felekler âlemi (Ay üstü) denilen âlem için de geçerlidir. Oradaki hayat da illiyete bağlı olarak devam etmektedir. Platon, (Platon: 2001, 39-40) Aristoteles (Aristoteles: 1997, 103, 109, 121, 143) ve Plotinus'un (Plotinos: 2008, 30-32.) felsefi düşüncesinde vurgulanan feleklerin canlı, nefis ve irade sahibi oldukları iddiası İslam

filozoflarını da etkilediği bilinmektedir. Sühreverdî'nin bazen eleştirip bazen de onaylayarak etkilendiği İbn Sînâ'da da mevcut olduğunu bildiğimiz bu düşünce (İbn Sînâ: 2005, 130 ; İbn Sînâ: 2013, 237-240) Sühreverdî'yi de etkilemiştir ve o da feleklerin canlı, nefis sahibi ve iradeli varlıklar olduklarını tasavvur etmiştir. Filozof, Ay altı âlemde mevcut olan illiyetin felekler âleminde de geçerli olduğunu ileri sürer. (Sühreverdî: 1955, 627) Feleklerin Ay altı âlemi etkilediğini iddia eden filozofa göre, bu âlemdeki cisimleri harekete geçiren feleklerin nefslerinde irade mevcuttur. Felekler amaç edindikleri bir noktaya küllî iradeleriyle ulaşırlar, ulaştıkları hedefin bir sonraki aşamasına geçilmesi için ortaya çıkan hareket etme, cüz'i iradelerinin illeti olur. Böyle bir tasavvurla gidildiği zaman irade, feleklerin hareketinin illeti olmaktadır. Meydana gelen hareket de varılmak istenen veya varılan vuslatın illetidir. Ancak tüm irade, illiyet ve hareketler her şeye hükmeden küllî bir irade (Tanrı) tarafından kontrol edilir. (Sühreverdî: 1955, 627)

İslâm felsefesinde genel anlamda illiyet düşüncesi, fizik bölümünden ziyade metafizik alanda incelenmiştir. Zira fizik alanındaki nedenler doğal olayların sebebi olarak sadece fizik alanında incelenmiştir. Metafizik alanda ise bütün illiyetler zinciri Tanrı'ya dayanmakta ve Tanrı'da son bulmaktadır. Zorunlu varlık, mümkün, hâdis ve illet gibi kavramların daha çok metafizik alanı çağrıştırdığı ve bu alanda daha çok geçerli olduğu için illiyet konusu metafizik alana dâhil edilmiştir. Buna göre, fizikî olarak görünen nedenler gerçekte değil sadece zahiren görünmektedirler. Hakiki neden ise metafiziğin konusu olan Tanrı'dır. (Kutluer: 2000, 120-121)

Sühreverdî'nin de illiyet düşüncesini metafizik boyutta ele aldığı görülmektedir. Filozofa göre, varlığıyla şeyleri vücuda getiren ilk neden ve tüm nedenlerin nedeni olarak tasavvur edilen Tanrı'dır. O, tüm varlıkların nedenidir. Kendisinin ise bir nedeni yoktur, kendisi dışındaki diğer varlıkların hepsi mümkündür, O'nun varlığı zorunludur. (Smirnov: 2010, 277-293) Zira var olan her şey varlığını Tanrı'dan almıştır. Varlığı mümkün olan her şeyin varlığı bir başkasına bağlıdır.(İbn Sînâ: 2013, 127) Tanrı'nın kudreti sonsuz ve sınırsız olduğu için O'nun gücü bir illete bağlı değildir. Zira bir "illete ihtiyacın ölçütü ya mümkünlüktür ya hudustur ya da bir nurun mertebesindeki eksikliklerdir." Tanrı ise bunlardan münezzehtir. (Dînanî: 2022, 230)

Varlığın nedeni olan Tanrı, aynı zamanda hareketin de ilkesidir. Cisimler hareket vermeye güç yettirmeyeceği için illet olamaz. Onlara hareket verebilecek yetkinlikte değişmeyen ve hareket etmeyen bir hareket ettirici ilkenin olması gerekir. Filozofa göre bu ilke Tanrı'dır. (Sühreverdî: 1955, 616) Meydana gelen tüm hareketlerin değişime bağlı olarak gerçekleşmesinden dolayı Tanrı hareketten münezzehtir. İslâm filozoflarının tasavvurunda Tanrı, Aristoteles'te olduğu gibi sadece "hareket etmeyen ilk hareket ettirici" (Aristoteles: 2015, 292) değil, aynı zamanda varlığın ve var oluşun temel ilkesi olarak tasavvur edilmiştir. (Kutluer: 2000, 120-121) Sühreverdî'nin konu hakkındaki görüşlerine bakıldığında onun düşüncesinde de Tanrı'nın hareket etmeyen hareket ettirici olduğu görülmektedir. Filozof bu düşüncesini, Kur'an'daki

6/76 ayette geçen Hz. İbrahim'in Tanrı arayışında; yıldızların gece ortaya çıkıp gündüz görünmediklerini, dolayısıyla harekete dayalı olarak değişim gösteren bir varlığın Tanrı olamayacağını ima eden "ben batanları sevmem" ayetini delil göstererek temellendirir. (Sühreverdi: 1375, 616-617)

Tanrı dışındaki tüm illetlerin mümkün olduğunu ifade eden filozof, mümkünün tabii olarak kendi zatından dolayı vücuda gelebileceğini, aksi takdirde mümkünlerin de zorunlu sınıfta değerlendirileceğini savunur. Şeylerin meydana gelmesinde sebep, tek bir şey veya cüzleri olan bir şey ayrımı olmadan şeylerin meydana gelmesini gerektirir. Bu bağlamda; irade, zaman, mekân gibi şeyler illiyet olayının gerçekleşmesine katkı sunar." (Sühreverdi: 2017, 667)

Sühreverdi'ye göre varlık; zorunlu, mümkün veya mümteni olmak üzere üç başlık altında incelenir. (Sühreverdi: 2017, 877) Mevcudatı var eden, varlığına ihtiyaç duyulan ve varlığı kendisinden olan Tanrı'ya zorunlu varlık denilmektedir. Tanrı dışındaki bütün varlıklar mümkündür. Mümkün ise özünde kendi varlığını gerektiren bir potansiyele sahip değildir. Varlığı ile yokluğu eşittir, varlığı konusunda zorunluluk yoktur. Mümkünün varlığı veya yokluğu arasında var olmasının yokluğuna tercihi filozofa göre bir illiyetle olmaktadır. "Mümkünün yokluğu varlığına tercih edilmiş olursa tercih edenin olmadığı anlamına gelir." Filozofa göre bu çıkarımdan şu sonuca ulaşılabilir; mümkün, var olmasını yetkin bir sebebe ve bir tercih edene borçludur ve varlığa gelmesi bizzat kendi zatıyla değil bir illet sonucu olmuştur. Bu illetin olmaması durumunda da mümkün, mümteni olur. (Sühreverdi: 1955, 614)

Varlığa gelmiş bir şeyin tamamında ya da bir cüzünde hudusunu irade eden bir sebebin olması elzemdir. O şeyin vücuda gelmesini irade eden sebebin olmaması düşünüldüğünde ise varlığa gelen o şey hadis değil devamlı olur. İletsiz bir şeyin var olduğunu düşünmenin kısır döngü etrafında dolaşmaya yol açacağını ifade eden Sühreverdi, böyle bir düşüncenin sonsuz bir döngü etrafında varlığını devam ettirecek bir hadis silsilesini meydana getireceğini, bunun da muhal olduğunu savunur. Filozof, bu kısır ve bir sonuca götüremeyecek düşünceleri çözüme ulaştırmanın tek yolunun, tüm illetleri zorunlu varlığa bağlamak olduğunu ve bu döngünün ancak onda son bulabileceğini ifade eder. Aksi durum düşünüldüğü zaman tüm illetler hiçbir zaman bir araya gelmeyen/gelemeyen, sonsuza kadar devam edecek fakat bir sonuca ulaştıramayacak illet zincirini oluşturur. (Sühreverdi: 1955, 626-627) Sühreverdi'ye göre, bu âlemde bir şeyin varlığa gelmesinin sebebi birden fazla şey olabilir. Böyle bir durumda, birden fazla olan illetlerin her biri varlığa gelme illetinin bir cüz'ü olur. Bu illiyetlerin toplamı tam illiyet olur. Tam illiyet ise vücuda gelmiş şeyin ortaya çıkmasını asıl iktiza eden şeydir denilebilir. Sühreverdi, mevcut âlemde her şeyin var olmasının mutlaka nedenlerinin olduğunu, bundan dolayı nedenlerden kaçınmanın imkânsız olduğunu savunur. Bu tezine sandalye örneğini veren filozofa göre, marangozun irade ile sandalyenin ortaya çıkmasına sebep olması fâil neden, sandalyenin kendisinden yapıldığı maddenin tahta olması maddî neden ve sandalyenin ne işte kullanılacağını belirten gâî neden gibi illetlerinin olduğunu iddia eder. (Sühreverdi: 1955, 614) Sühreverdi'nin verdiği bu örnekte, olayların veya şeylerin varlığa

gelmesinin başat ilkesinin illet ve irade olduğu görülmektedir. Bununla beraber şeylerin ortaya çıkmasında rol alan her şey; gayeyi gerçekleştirmek için kullanılan aletlerin olması, yapımında kullanılan maddelerin veya merhalelerin sorunsuz ulaşılabilir olması ve engel olabilecek durumların ortadan kalkmasının illetin bir cüz'ü olduğunu ifade eden filozof, bu illiyetlerin bir araya gelerek sonucu ortaya çıkartmalarının tam illet olduğunu vurgulamaktadır. Zira sebebin varlığı sebeplinin varlığına, tam sebebin veya sebebin bir cüz'ünün olmaması da sebeplinin yokluğuna delalet eder. (Sühreverdî: 1955, 615)

Sühreverdî'ye göre, bir şeyin var olabilmesi için sebeplerin tam olması gerekmektedir, sebebin tek bir cüz'ünün var olmaması durumunda sonuç tam olarak ortaya çıkmaz. Bu tezine de yine sandalye örneğini veren filozofa göre, sandalyenin yapılışı için sarf edilen uğraşta lüzumlu olan her şey bulunsa bile sandalyenin maddesi olan tahta olmadığında, aletin bulunmamasında veya zikredilen şeylerin olduğu fakat irade edip sandalyeyi yapan ustanın mevcut olmaması durumunda sandalye ortaya çıkmayacaktır. Sühreverdî bu örneklerden hareketle; sebepli olmanın mümkün olduğu, dolayısıyla başkasına ihtiyaç duyan her şeyin mümkün olacağı, şeylerin zorunlu olması durumunda ise zatından başka bir şeye muhtaç olmayacağı sonucuna ulaşmaktadır. (Sühreverdî: 1955, 615)

Filozofa göre, şeylerin varlığa gelmesinde sebep ve sebeplinin olması şarttır. Şeyler birbirlerinin varlığında birbirlerine eşit şekilde illiyet olamazlar. Biri sebep diğeri sebepli olmak zorundadır. İkisinin birbirlerine illet olduğu düşünülürse ikisinin aynı anda olması gerekir, zira ikisi de sebeptirler. Ancak sebep sebepliden önce geleceği için ikisinden biri sebep diğeri sebepli olmak durumunda kalacaktır. Sebep ve sebeplinin aynı anda var olamayacağını ifade eden filozof, mutlak anlamda ikisinin farklı olduğunu birbirlerine illet olamayacaklarını ve sebebin aynı zamanda sebepli olamayacağını vurgular. (Sühreverdî:1955, 615)

Mevcut âlemde şeylerin var olduğu görülmektedir. Fakat olan şeylerin hepsi mümkün olarak değerlendirilebilir. Zira iş, oluş ve eylemlerde görülen fenomenlerin hiçbirinin zorunlu olmadığı hepsinin mümkün olduğu bariz bir şekilde kendini gösterir. Çünkü görülen şeylerin hepsi bir tercih ve irade sonucu ortaya çıkmıştır. Tercih ve irade eden zorunlu bir varlığın kabul edilmediği durumda mümkünlerin birbirlerine sonsuza kadar illet olacağı gibi gayri mantikî bir sonuç ortaya çıkar, filozofa göre böyle bir düşünce muhaldir. Tüm mümkünler bir araya gelse bile bir zorunlu varlık olamaz. Zira tüm mümkünlerin toplamı da mümkündür. Çünkü tüm mümkünler teklerden meydana gelmiştir. Filozof, bu kısır döngüden kurtulmak için toplam veya tek tek mümkünleri tercih eden zorunlu bir varlığın (Tanrı) olduğuna inanmanın gerekli olduğunu vurgular. (Sühreverdî: 1955, 615)

Sühreverdî'ye göre, mümkünleri meydana getiren zorunlu varlık tek olmalıdır. Zorunlunun tek olması, başka birinin veya şeyin zorunlu olmasını ortadan kaldırır. Zorunlunun ortakları veya yardımcıları olduğu gibi bir tasavvur zorunluyu, ortaya çıkardığı tüm mümkünlere eşit hale

getirir ve kendisini de ortaya çıkaran bir zorunluya muhtaç, mümkün hale gelir. Filozofa göre bu düşünce de kısır döngüye çıkar. Bundan kurtulmanın yolu zorunlu varlığın tek ve basit olduğunu kabul etmektir. Nitekim zorunlu varlık mürekkebe olursa her bir parçası var olmak için diğer bir cüz'e muhtaç olur. Cüzler ise çoğalmaya meyillidir, çoğalan şeyler de mümkündür. (Sühreverdî: 1955, 616)

Zorunlu varlığın heyet (araz) olduğu da düşünülemez. Filozofa göre heyetler bir mahale bağlı olarak var olurlar. Varlığı mahal gibi bir mümkününe bağlı olan zorunlu olamaz. Zorunlunun yönünün de olamayacağını iddia eden filozofa göre yönü olan şeyler cisimdir, cisim olan da zorunlu olamaz. Zira cisimlerin şekli ve miktarı mevcuttur, şekli ve miktarı olan da sınırlıdır. Bu bağlamda zorunlu olanın sınırlı olduğu düşünülemez. (Sühreverdî, 1955, 616)

İllyet konusunda mevcut âlemde bulunan şeylerin maddî bir illetle mi işlevsel olduğu ya da illetler olmadan da Tanrı'nın mucizeler yoluyla doğrudan maddî bir illet olmadan eşyada tasarrufu gibi tartışmaların Sühreverdî'nin de ilgi alanına girdiği görülmektedir. Ancak Sühreverdî'nin konu ile ilgili düşüncelerine geçmeden önce benzer düşüncelerin Gazzâlî'de de olduğunu zikretmek gerekmektedir. Meşşâî filozofları eleştiren, teolojiye dayalı fideist bir tutum sergileyen Gazzâlî, tehafütünde eleştirdiği Meşşâî filozofların; mevcut âlemde sebep sebepli arasındaki ilişkiyi zorunlu gördüklerini, sebep olmadan sebeplinin varlığının imkân dâhilinde olmadığını savunduklarını ifade eder. (Gazzâlî: 2012, 163) Ancak Gazzâlî'ye göre, sebep ile sebepli arasındaki ilişki zorunlu değildir. Filozof bu teorisinde; susamış birinin su içerek kanması, acıkan birinin yemek yiyerek doyması, boynu kesilen birinin ölmesi gibi sebep sebepli ilişkilerinde zorunluluk olmadığını, bunun Allah'ın takdirinde olduğunu savunur. Gazzâlî, su içilmeksizin susuzluğun giderilebileceği, yemek olmadan da aç birinin doyabileceğini, boynu kesilmiş halde birinin Tanrı'nın takdir etmesiyle yaşayabileceğini iddia eder. Ayrıca filozof, bu konuda pamuk ateş örneğini de vererek pamuğa dokunan ateşin onu yakamayabileceğini ya da ateşe dokunmadan da pamuğun yanabileceğini, tüm bunların Tanrı'nın takdiri ile olabileceğini iddia eder. Filozofların ise zikredilen bu olayları kabul etmediklerini dile getirir. (Gazzâlî: 2012, 166) O'na göre mucizelerin varlıkta geçerli olan bazı sebep sebepli ilişkisini kesintiye uğrattığı görülmektedir. Filozofa göre Hz. İbrahim'in ateşte yanmaması bunun örneklerinden birisidir. (Gazzâlî: 2012, 169)

Gazzâlî ve benzer düşüncesi olan filozofların bu düşüncesinin İbn Rüşd tarafından eleştirildiği görülmektedir. Şeyler arasında sebep sebepli ilişkisinin olmasının zorunlu olduğu, aksi durumun aklî idrake konu olamayacağı iddia edilir. Ayrıca sebep sebepli ilişkisinin varlığını kabul etmemenin aklın gereğine karşı çıkmak olduğu ve dolayısıyla bilimlerin ortaya çıkmasına engel teşkil ettiği dile getirilir. (Türker: 2020, 164) İbn Rüşde göre, görülebilen bazı olaylarda etkin olan nedenleri yadsımamak gerekir. Ayrıca algılanamayan bazı nedenlerin varlığından şüphelenmek de doğru değildir. Çünkü ilk bakışta algılanamayan bazı olaylar meydana gelebilir. Bunun nedeninin araştırılması gerekmektedir şeklinde Gazzâlî'ye itiraz eden İbn

Rüşd, Gazzâlî'nin bu düşüncesinin bilimin inkâr edilmesine ve sofistliğe yol açacağını, bundan dolayı bu iddianın safsata olduğunu savunur. (İbn Rüşd: 2012, 411-412 ; Türker: 2020, 164)

Bu tartışmaların ardından Sühreverdî'nin konu hakkındaki genel düşüncesine bakıldığında, filozofun konu hakkındaki görüşlerinde maddî veya manevî bütün oluş ve bozulmaların fail nedeninin Nuru'l-Envâr olan Tanrı olduğu görülür. (Sühreverdî: 2012, 163) Tanrı'nın nurunun haricindeki tüm nurlar kemalden yoksundur ve bir illete muhtaçtır. Tanrı'nın nurunun kemâlî ise bir illete muhtaç değildir. (Dînanî: 2022, 231) Nuru'l-Envâr, ortaya çıkan tüm fiillerin varlıklarına hükmeden ve fiilleri ortaya çıkaran yegâne güçtür. Filozofun, "zahiren görülen fiillerin başka bir illete bağlı olarak ortaya çıktığı görülse bile tüm fiiller O'ndan kaynaklıdır" (Sühreverdî: 2012, 163 ; Şehrezûrî: 2021, 349) düşüncesiyle Gazzâlî'ye yakın durduğu görülmektedir. Zira Tanrı'nın nurunun haricindeki nurların eksik olduğu varsayımı, filozofun her oluş ve bozuluşun O'ndan kaynaklı olduğunu O, dilediği zaman tüm eşyanın tabiatlarının aksine bir hareket içinde olabileceğinin mümkün olduğunu tasavvur ettiği görülmektedir.

SONUÇ

Sonuç olarak, illiyet kavramının mevcut âlemde var olan şeylerin vücuda gelmesinde önemli bir etken olduğu görülmektedir. Zira var olan her şeyin mümkün sınıfında değerlendirildiği İslam felsefesinde, mümkün olanların varlığı zorunlu olan bir sebebe bağlanmaktadır. Sühreverdî, mevcut âlemde şeylerin var olmasının kesinlikle bir illetinin olduğunu, bundan dolayı illeti göz ardı etmenin imkânsız olduğunu savunur. Görüldüğü gibi filozofun tasavvuruna göre, mevcut âlemde şeylerin var olduğu inkâr edilemez bir gerçektir. Fakat mevcudatın hepsi mümkündür. Zira varlıktaki şeylerin hepsi bir tercih ve irade sonucu meydana gelmiştir. Filozofa göre, tercih ve irade eden zorunlu bir varlığın kabul edilmediği durumda mümkünlerin birbirlerine sonsuza kadar kısır bir döngü içerisinde illet olacağı gibi mantıkla bağdaşmayan bir sonuç ortaya çıkar. Tüm mümkünlerin toplamından bile bir zorunlu varlık olamaz. Çünkü mümkünlerin toplamı da mümkün olmak zorundadır. Filozof, bu kısır döngüden kurtulmanın çaresinin mümkünleri tercih edenin zorunlu bir varlık olduğunu bunun da ancak Tanrı olduğuna inanmanın gerekli olduğunu ifade eder. Sühreverdî'nin genel olarak felsefesine bakıldığında da varlığa sebep olanın Nuru'l-Envâr'dan (Tanrı) sudur eden nurlar olduğu görülmektedir. Dolayısıyla filozofun, varlıktaki tüm illetlerin temelinde Tanrı'nın olduğu düşüncesi ile Gazzâlî'nin konu hakkındaki düşüncesinin örtüştüğü söylenebilir.

KAYNAKÇA

Aristoteles, *Gökyüzü Üzerine* (S. Babür, Çev.), Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 1997

Aristoteles. *Metafizik* (Y. G. Sev, Çev. 1. basım), Pinhan Yayınları, İstanbul 2015

Çağrı, Mustafa. & Hökelekli, Hayati, "İrade", *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi (içinde)* (C. 22, ss. 380-384), TDV Yayınları, İstanbul 2000

- Dînanî, Ğ. H. İ. *İşrâkîliğe Giriş* (T. Uluç, Çev. 1. basım), Ketebe Yayınları, İstanbul 2022
- Fârâbî, *El-Medînetü'l-Fazıla* (A. Arslan, Çev. 1. basım), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990
- Gazzâlî, *Filozofların Tutarsızlığı (Tehâfüt'ül-Felâsife)* (M. Kaya & H. Sarioğlu, Çev.; 5. basım), Klasik Yayınları, İstanbul 2012
- İbn Rüşd, (2012). *Tutarsızlığın Tutarsızlığı* (A. S. Aykut, Ed.; M. H. Özev, Çev.; 1. basım), Bordo Siyah Yayınları, İstanbul 2012
- İbn Sînâ, *Metafizik, C. II* (Ö. Türker & E. Demirli, Çev. 1. basım), Litera Yayıncılık, İstanbul 2005
- İbn Sînâ, *En-Necât* (K. Şenel, Çev. 1. basım), Kabalacı Yayıncılık, İstanbul 2013
- İbn Sînâ, *İşaretler ve Tembihler* (M. Macit, Ed.; M. Macit vd., Çev.), Litera Yayıncılık, İstanbul 2013
- İbn Sînâ. İbn Sînâ'nın Ahlaka Ait Risalesi (G. Deniz, Çev.). *Diyanet İlmî Dergi*, 50(1), 229-243, İstanbul (Tarih Yok)
- Kâdî Abdülcebâr, *Nedensellik Kitabı* (O. Demir, Çev. 1. basım), Klasik Yayınları, İstanbul 2015
- Kutluer, İlhan, "İlliyyet" *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi* (içinde) (C. 22, ss. 120-121), TDV Yayınları, İstanbul 2000
- Platon, *Phaidon* (H. R. Atademir & K. Yetkin, Çev. 1. basım), Sosyal Yayınları, İstanbul 2001
- Platon, *Timaios* (E. Güney & L. Ay, Çev. 2. basım), Dünya Klasikleri Cumhuriyet Yayınları, İstanbul 2001
- Plotinos, *Enneadlar* (H. Özden, Çev.; 1. basım), Ruh ve Madde Yayınları, İstanbul 2008
- Smirnov, Andrey, Nedensellik ve İslam Düşüncesi (F. K. Kazanç, Çev.). *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 10 (1), 277-293, 2010
- Sühreverdî, Elvâhu'l İmâdiyye M. Akîl (Ed.), *Mevsuatu Musannefatu's-Sühreverdî (içinde)* (1. basım), Daru'r-Revafid, Beyrut 1955
- Sühreverdî, Heyakilu'n-Nur *Mevsuatu Musannefatu's-Sühreverdî (içinde)* (1. basım), Daru'r-Revafid, Beyrut 2017
- Sühreverdî, Kelimetu't-Tasavvuf *Mevsuatu Musannefatu's-Sühreverdî (içinde)* (1. basım), Daru'r-Revafid, Beyrut 2017
- Sühreverdî, *Hikmetü'l-İşrâk* (T. Uluç, Çev. 2. basım), İz Yayıncılık Yayınları, İstanbul 2012
- Şehrezûrî, *Hikmetü'l-İşrak Şerhi* (T. Uluç, Çev. 1. basım), Ketebe Yayınları, İstanbul 2021

Timuçin, Afşar. "Nedensellik" *Felsefe Sözlüğü (içinde)*, (5. basım), Bulut Yayınları, İstanbul 2004

Türker, Ömer. *İslam Düşünce Gelenekleri* (1. basım), Ketebe Yayınları, İstanbul 2020

Türker, Ömer. *İslam Felsefesine Konusal Giriş* (1. basım), Bilay Yayınları, Ankara 2020

Vural, Mehmet. Hiss-i Müşterek. *İslam Felsefesi Sözlüğü (içinde)*, (1. basım), Elis Yayınları, Ankara 2003